

Sütő András: Istenek és falovacskák

Még egyszer szólni kellene Sütő Andrásról. Nem a műről, az írások atmoszférájáról és nyelvi zamatáról, hanem a *magatartásról*, amelynek ilyen formában egyedül csak ő birtokosa. Őrző a strázsán? Legalábbis abban az értelemben, ahogyan Illyés a szlovenszkói Fábry Zoltánt a vox humana hirdetőjének látta? Nemzetiségpolitikus, aki a közös együttélés derűsebb pillanataiban és görcseiben eszmélt rá, hogy műveinek éltető közege csak a *Történelem* lehet? Író, a nyelv bűvölője, ki műveiben „ész és bűbáj” határán egyensúlyoz? Vagy egyszerűen csak *Atlasz*; még hozzá nem is az eget tartó erők, hanem a *hajszálygökökerek*et működtető — épp ezért nélkülözhetetlen — nyargonc-emberek (Sütő szava) anyagából gyúrva: kis ügyek és közösségi gondok küldönc-mindenese, a megmaradás és a jövőt fürkésző történelmi tudat istápolója?

Szólni kellene még egyszer a magatartásról. A valaha tündöklőnek látszó befeleződött az életműbe. Most már ember és szerep szétszakíthatatlanul eggyé válva mutatja az író: a Gaál Gábor-i valóságlatástól megigézetté éppúgy, mint a zsol-tárok szavából is szabadságvágyat kiolvasót. Az *Istenek és falovacskák* sokműfajú írásai (arcképvázlat, beszélgetés, úti tünődés) arra különösen alkalmasak, hogy belőlük elkalandozva is minduntalan *egy*ről, „a kinyújtózkodás gerincropogató szabadságáról” beszélhessünk. Arról a népe-nemzetisége gondját közös ügyünkbe avató Illyés Gyula-i gondról, melynek ébren tartása ha csodákat nem is ígérhet, följebb tolatja mindnyájunkkal a szemöldökfát.

Sütő András esszékötetete Janus-arcú: egyrészt az eddig legsikeresebb műhöz, az *Anyám könnyű álmat* ígérhez vezető utat rajzolja, ugyanakkor azokat a regény utáni műveket — kiváltképp a *Nagyenyedi fügevirágot* és a *Perzsákat* — állítja a középpontba, melyekben az író újfajta minőség meghódítására tesz kísérletet. Sütő kedvenc Ady-mondásával kérdezhetnők, merre az irány: a szabadságból föl szabadnak? Avagy máshonnan kölcsönözve a szót: „föl, föl, a csúcson átal?”

Nem árt rögtön a régóta tudottat még egyszer leszögezni: az *Anyám könnyű álmat* ígér remekmű, mint ahogyan az a perszeopoliszi utazást történelemfilozófiai meditációvá avató *Perzsák* és a nagyenyedi Bethlen Kollégium 350. évfordulójára írott *Nagyenyedi fügevirág* is. A kötetben szereplő arcképvázlatok (Kemény Zsigmond, Tamási Áron, Asztalos István) — de még az olyan pár oldalas megemlékezés is, mint a 175 éves magyar nyelvű színjátszást ünneplő *Mondd!* — bizonyítják: a százezres példányszám túlhaladó, az olvasóközönség és a kritika tetszését is megnyert önéletrajzi ihletésű regény nem a *semmiből* született. Az *Anyám könnyű álmat* ígér előtti művek szinte éppoly biztosan ígérték az írói érdeklődés-tapasztalás érlelte remekművet, mint ahogyan az azt követő Sütő-esszék — főként esztétikai színvonalukkal! — annak kikezdetlenségét biztosítják.

Az életmű szétszakíthatatlanságát hangsúlyozva, kísért a kérdés: miben hozott újat a *Nagyenyedi fügevirág* és a *Perzsák* Sütő András írói pályáján? Egyáltalán, feljogosíthat-e bennünket valami arra, hogy e két művet kitüntetve — s mintegy

az *Istenek és falovacskák* többi írása fölé emelve — próbáljuk meg bizonyítani: a friss keletű „útirajzok” másneműsége nemcsak a legújabb kötet egyes esszéivel összevetve szembetűnő, hanem akkor is, amikor az ebbéli műfajú írásokat egybe- fogó *Rigó és apostolt* (1970) vizsgáljuk?

A nem pontosan regénynek készült, de a felvonultatott jellemek és helyzetek, nem kevésbé a társadalmat több irányból bemutató írói látásmód gazdagsága miatt azzá lett *Anyám könnyű álmot ígér* már pazarlóan árulkodik Sütő alkotó módszeréről. S ezt erősíti meg a Huszár Sándorral modernségről és hagyományörzészről folytatott beszélgetés, az illyési gondot véve fókuszába: „Főlkurjanthatunk időnként, hogy betörtünk Európába — miközben az öreg földrész a füle botját sem mozgatja —, attól még nem leszünk korszerűek. *Saját földünkbe kell markolnunk, ha beletörik is a körmünk.*” (*Istenek és falovacskák*)

Az *úti tűnődéseknek* nevezett, több gondolati párhuzamot felvillantó történelem-filozófiai esszék a történetírói megfogalmazások mögöttesét ugyanazzal a hévvel: az erkölcs parancsszavával közelítik; letlégyen szó a Bethlen Gábornak fiktív levelet írató puszta kamarási gondról vagy az Adriai-tenger partján és az iráni romok között bolyongó író ezredéves bünt is megszenvedő felelősségérzetéről. Az együtt élő nemzetiségek ügyét szíven viselő s a jobbágyivadékok továbbtanulását segítő Bethlen Gábor 1940-es — tehát a német veszélyt szinte már emberközéiben érző — megidőzéséből a tiborci alázat hangja csendül ki. A *Nagyenyed*i fügevírág jól választott archaikus nyelvezetével, valamint a kollégiumi kisdíák és a meghallgatásért eszedklő író portréjának minduntalan egybejátszásával válik izgalmas olvasmánnyá. Sütő történelmi érzékenységről, felelősségről tanúbizonyságot téve, az olvasó tudatában fölvillantja mindazt, amit hazafiságnak és korszerű népiségnek, hatalom és egyén — sokszor tuskés — viszonyának, az „egyensúlyozás Bethlen Gábor-i művészetének” nevezünk.

Végeláthatatlan panasz kél a szavakból, különösen fájdalmas a hang akkor, mikor az író nemzetiségi jogszakértőként protestál. Szükség van Sütő ilyenforma átváltozására, mellyel ha sokat nem is segíthet — „A kimondott szó s az érvényesített igazság között húzódik az ösvény, amelyen az író babért nem szerezhet. Nincs hozzá hatalma” — felpanaszolhatja a valót: „Ájtatosan meghirdetett jogaink egyebekben is, mint akasztott emberek lógnak szederjes orcával az útmenti fákon” — így egy helyütt; másutt pedig: „iskoláink tetemes részének csengettyűszavát — a halkságában is veszedelmesebbet — úri hatóságaink elnémították”.

Gondolattól gondolatig — ezeréves szakadékok partjai között útvé hidat — épül az ív: az újraélt történelem és a jelenkor hullámmozgását saját nemzetisége sorsán érzékelő nyugtalan elme szikráztatja a mondanivalót. A perszopoliszi látványt történelmi látomássá avató *Perzsák* Sütő — már annyiszor megcsodált — kivételes történelmi érzékenységéről, írói látásmódjának összetettségéről, tér- és időszemléletének nagykorúságáról tanúskodik. A korábbi — még a *Rigó és apostol* egyes írásai- ban is felfedezhető — játékos ironia itt a keresztre feszítés állapotában könyörtelen — minden agressziót és nagyhatalmi mámort elutasító — ítélkezéssé alakul. Az író a legcsekélyebb ellenvéleményt hordozó koponya szétloccsantásától kezdve, évezredek boncasztalára teszi mindazt a bünt, melyet az „egyetemes elrendező és mindent megbékítő” Nagy Sándor az idők falába égetett.

A „szuzai Nagy Menyegző” idegen katonák által összefogdosott-meggyalázott asszonyai, a „parittyapártás Dávidok utolsó mentsvárunkba, az *anyanyelv védősáncai* mögé menekültek, várva az egyetlen pillanatot, hogy ősi dalikat és istenek nevét gyermekeik fülébe ültessék”. A tanítómesék oroszánt megevo parányi madarainak igézetében tudatosul a Sütő András-i igazság: „Míg egy népnek titkai vannak, véglegesen nincs meghódítva.”

A kijózanodást serkentő, történelmi önismeretről tanúskodó Kemény Zsigmond-életmű ösztönzi Sütőt az *Élet és ábránd* megírására. Ahogy „bojtárnak szegődik” a puszta kamarási halálával rokonává vált klasszikus mellé, hangja rögtön megforró- sul. A féltve szeretett író képe formálódik most már — az önportré színeiből is kölcsönözve — Sütő András tollán, mégpedig úgy, hogy az elborult elme és a ki-

döntött sírkő nem csupán a tragikus vég és az utókor gondoskodása közötti szakadékot jelzi, hanem a példát is, a másoknak világító, önemésztő fáklyáról.

Esszéjében a Kemény Zsigmond-tanulmányt író Németh László fogja a kezét, portréja — az egyezéseket és az értékelések azonosságát tekintve — mégis más. Amíg az arcképvázlatokkal szabálytalan irodalomtörténetet építő Tanú-szerző mondatainak és nyelvének zúzmarás csiszoltsága, jéghideg logikát is forróító kedélye az enciklopédikus műveltségű Kemény műveinek hangulatát idézi, Sütő népnyelvi lírába öltöztetett „Zsiga bárója” az életmű komorságára és tragikus hanyódására figyelmeztetve is, *meseszerű* portré. A Kemény Zsigmond-tanulmányok rajzolta kép az ő népszerűsítő esszéjében amolyan Mikes Kelemen-i levélle áll össze, ahol az író az sem zavarja, hogy az ismeretlen címzettet sokáig megtévesztette az oktondi idő. Talán csak Tamási Áron formái és nyelvi telitalálatnak mondható remeke, a *Levél édesanyámhoz Mikes Kelemenről* öleli magához oly szorosan és ragaszkodással hősét, ahogyan azt Sütő a kidöntött sírkövű és „osztálykoloncainál fogva még ma is nehéz” báróval tette.

A „dámszarvasmód iramló Tamási-mondat” méltósága az *Istenek és falovacskák* írásaiban is felfedezhető. Nem csupán a széplelkeket vidító nyelvben gyönyörködés okán, hanem a művekbe foglalt igazság egyik tartópilléréként: „... az anyjától a nyelvet az ember nem játszadoxás végett kapta”, „... az írás — visszakanyarodva a Beke Györgynek adott interjú megállapításától a Tamási-esszéhez —: közösségi küldetés.” Sütő az Ábel-trilógia írójában ezért nem a székely góbét, a nyelvi fuffanggal mindenem felülkerekedő kívülállót élteti, hanem a szülőföldtől elszakadóban is a *hűség* példáját. Aki hívás és marasztás örökös dilemmájára végakarátában talál megoldást. Teste egy szigorúan zárt — de az égbe nyújtózkodó lombkorona jelképerejű tágasságát hirdető — kalodába, két cserefa közé tétetett le. A *Tonnás hegyibeszédet* — Sütő újraértékelő szavainak, pontosító életmű-értelmezésének nyomatakát — tulajdonképpen a két kolozsvári szobrászművész, Szervátiusz Jenő és Tibor „mondta el” pirogránitból készült Tamási-élművével. Zarándokhelyet létesítvén a farkaslaki temetőből? Azt is, de sokkal inkább a figyelemfelhívó-figyeltető szándék vezette vésőjüket, akárcsak a kedvtelésből lövészárokkalba Atlaszt formázó zögödi Nagy Imrét.

Az Illyés Gyulának ajánlott esszé a korunk igazságát megtestesítő „lövészároktartó” *Atlaszokat*, Illyés Gyulát, Nagy Imrét és a valahai Erdély-látogató Móricz Zsigmondot mintázza. Evvel együtt, a „sorsproblémásnak krétázó” Illyést felköszöntő írás általánosabb igazságokat sugall. Itt is, akárcsak a Nagy István-ceruza-rajzban, *Minden bilincs a szerzőé*. Az író újból a történelemre veti figyelmét, amikor Petőfire hivatkozva a Költészetet, a „csontokkal keveredett” idézi: „Akármifajta fölvilágosításért továbbra is hozzá — Petőfihez — kell fordulni. Ha gyávaságunk elfeledtetné: mire van szükségünk, ő majd újra a fejünkhöz vágja. De kérdés nélkül is ránk pirít naponta. Szabadságra hívta föl a székelyt is, akár a románt: hogy sose válják akármifajta *nemtelen ügynek* meghosszabbított karjává.

Az *Istenek és falovacskák* íróarcképei az irodalomtörténetben is otthonos Sütő András „újraértékelései”. Nemcsak szigorú filológiai aprómunkával ható írások, hanem *szépirói* művek. Az Asztalos István életművében tallózó *Ne szóljatok!* és az *Anyajegyes irodalom* soroltassék bár az arcképvázlatokhoz, és a Kemény János halála alkalmából írott *A mecénás metamorfózisa* pedig az „újabb úti tűnődések”-hez, mindkettőt a szívbeli jó barát elvesztése egyazon csoportba sorolja. Ha lírával dúsul is az életművet megmérő emlékezés, észrevehetőek — a Tamási-esszé egyik mondatát parafrázálva — a mű virágmintás szövetében a drámaiság fekete szálai.

Az időkét és korokat oly könnyen és gyakran áthágó képzelet, mintha a személyes jó barátok dolgain merengve — elveszettekét és élőket egybetoborozván — megnyugodna egy pillanatra. A csend áhítatában ilyenkor az Illyés Gyula és Németh László esszéiből erőt merítő kisdíákra, illetve most már a velük mérkőző felnőltre gondolhatunk. Aki valaha Cs. Szabó László *Haza és nagyvilág* című könyvébe örömmel jegyezte: „Sütő András fg. VI. o. Kolozsvár, 1945. szept. 25.” Mind-

össze ennyi lenne az indítás? Hihetőbb: ez annak csak egy kis része. Az élő és holt klasszikusok művei mellett — figyelmeztető ujjként! — ott volt az emberpélda, és Sütő — ahogyan Németh László Kemény Zsigmondot jellemezte — „könyvvel és étellel egyszerre képezte magát”.

A riporter kérdésére — „Mi dolgunk a világon?” — a népsorsot vigyázó bölcsesség adatta szájába a feleletet: „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk”. (*Kriterion*, 1973.)

SZAKOLCZAY LAJOS

Déry Tibor: Kedves bópeer...!

Az öregséget sokféleképpen lehet tudomásul venni. Vannak, akik aiszkhüloszi átkokat mondanak arra, „aki tette, hogy így meg kell az embernek öregedni;” (Füst Milán), mások (mint Illyés) a pusztulásnak hadat üzenve, a pusztulást el nem fogadva mutatnak fiatalokat megszegyenítő példát, a szembenézés fegyelmét vállaló öregkori teremtményt. A *Kháron ladikjánt* író Illyés perlekedik a halállal, Déry „kedves bópeer”-e viszont beletörődik, belenyugszik a megváltoztathatatlanba, s megtanul „lecsavart vágyakkal” élni. A kisregény, melynek címében az após jelentésű francia beau-père játékos-fonetikus átírását találjuk, az öregedés tüneteit elemzi, de az életről szól, annak ellenére, hogy a halál közelsége központi helyet kap benne. Az „azt sem tudom, hány éves vagyok” emlékezetkihagyása, a hulló fogak, a csöpögő orr, egyszerű az öregedés folyamatának szomorú tényei így együtt festik meg „az öregkor általános ábráját”, melyen az író-főhős — az illetlenség kockázatát is vállalva — „vihog, nyerit”, ironizál és önironizál — kifogyhatatlan bőszséggel. Itt minden reagálás szokatlan és váratlan. Mert ugyan kinek jutna eszébe — fia férfierejének első jelentkezései láttán — a halál, a romlandó test, a „lassú korhadás”!

Az öregedő ember körül elnémul a világ, a figyelem a lélek legrejtettebb zugai felé fordul. Nem véletlen, hogy az öreg író ugyanoda jut vissza, ahonnan a fiatal elindult: önmagához. Déry mindeddig — önéletrajzi írásain kívül — nemigen váltott életéről regényben, elbeszélésben. Most, a *Kedves bópeer...!* olvasásakor éppen ez az alkotóból a hősbé transzponált személyesség, szubjektivitás az újszerű. A hős, akinek a nevében az író beszél, fiktív személy, s képzelt a cselekmény is, de úgy, hogy az író és az első személyben beszélő szereplő közötti viszony nagyon is világos. Vagyis: a fikció nem zárja ki az író legbensőbb ügyeinek regénybe építését. Itt a hős bizonyos mértékben maga az író, aki — ellentétben legtöbb regényével — ezúttal nem szorul a vele semmiféleképpen sem azonos hős cselekedeteinek — Sükösd Mihály szavaival szólva — „terjedelmi többletet” jelentő kommentálására. A szintetizáló jellegű cselekménybetétektől eltekintve ebben a kisregényben az analízisen van a hangsúly, a mű cselekményanyaga néhány mondatban összefoglalható.

Ha a kisregényre jellemző kulcsszavakat fontossági sorrendben egymás mellé íránk, az *írónia*, *önírónia*, *szkepszis* szavak mindenképpen az elsők lennének, nem véletlenül, hiszen ezek a fogalmak a kései Déry-művek lényeges sajátosságai. Távolgáttartás ez, mely az igazi humorra képtelen írói egyéniség önszemléletébe is belopakodik. Minden író szuverén joga, hogy a világ hangjait „saját alkata akusztikai jelenségei mögött” hallja meg. S ha a világ jelenségeire való bármilyen reagálásban az intellektus fölényét érezzük, akkor ez így jó (pontosabban: így is jó) és természetes. „Rakéta oly magasra nem visz az úrbe, hogy utolsó lépcsőjébe kapaszkodva az emberi hiúság el ne kísérje, az irigység meg ne előzze.” Ha Déry hősének ez a lesújtóan szkeptikus véleménye van, nincs mit tennünk — vagy elfogadjuk, vagy